

Szőnyiné Szerző Katalin: „A Himnusz és a Szózat keletkezéstörténete”

Az itt közlésre kerülő szöveg 1982. május 14-én hangzott el első alkalommal a Kossuth Rádióban. A Magyar Rádió Zenei Népművelő Rovata számára készült egykori műsor a Hungaroton kiadásában megjelent Hymnus / Szózat nagylemez (SLPX 19133) ismertetése volt. A hanglemmez zenei rendezője Mátyás János, a rádióműsoré Alföldi-Boruss István volt. Közreműködött: Szalóczy Pál.

A Hazafias Népfront és a Hungaroton Lemezkiadó Vállalat március 15-én, nemzeti ünnepünk alkalmából jelentette meg a Himnusz–Szózat nagylemezt, kísérfüzetében Lukácsy Sándor irodalomtörténész és Legány Dezső zenetörténész tanulmányával. A lemez mellékleteként zsebkönyv formátumban 19 nyelven adták ki Kölcsey Himnuszt, 22 nyelven Vörösmarty Szózatát.

Mindkét kiadvány, különösen az örvendetesen nagy példányszámban megjelent lemez, régi hiányt pótol. Iskolai ünnepélyeinken, állami rendezvényeinken jobbra csak a Himnuszt énekeltük, a Szózatot pedig lassan már csak a tankönyvekből ismerik a legfiatalabbak. Egressy Béni nehézveretű gyönyörű verbunkos dallama, Vörösmarty versének helyes illeszkedésével csak komoly gyakorlással, odaadó figyelemmel sajátítható el. A lemezen most 5-5 változatban hallhatjuk a Himnuszt is, a Szózatot is, a Kölcsey és Vörösmarty versek, valamint a két vers gondolatköréhez társuló további irodalmi betétek szomszédságában.

A különböző zenekari és énekkari feldolgozásokat összefűző közös zenei rendezőelv a dallamok és szövegek minél hitelesebb 19. századi alakjának hű visszaállítása volt. A Himnuszban szokásossá vált „Hozz reá víg esztendőt” dallamsort ezért Kölcsey és Erkel eredeti megfogalmazásában, „Hozz rá víg esztendőt” szöveggel és a „Hozz” szó dallamhajlításával éneklük az előadók. A Szózatban az utolsó dallamsor terjedt el a köztudatban hibás, Vörösmarty mondanivalójától tartalmilag is eltérő szövegváltozattal. A lemezen a torzult „itt élned és meghalnod kell” alak helyett Egressy Béni eredeti szándéka szerint az „itt élned, élned, halnod kell” szavakkal fejeződik be a Szózat dallama.

„Hozz rá”, vagy „Hozz reá”: nem lényegtelen zenei-szakmai részletkérdés ez? – vélhetnék sokan. Nem az. Mindannyiunk ügye. Ünnepeink meghittsége, zavartalan atmoszférája múlhat rajta, tudjuk-e, s legnemesebb hagyományaink szerint pontosan énekeljük-e nemzeti dallamainkat.

Különösen a Szózat dallamának egységes ritmikájú, hiteles szövegű elterjedéséhez nyújthat nagy segítséget a lemez. Remélhetőleg élnek is majd vele mindazok a kisebb-nagyobb közösségek, melyek az ünnepi kiadványt most megvásárolták. Mert végül is rajtuk múlik, azzá lesz-e a Himnusz–Szózat nagylemez, amivé életre hívói szánták. Rendezvények hatásos betétanyaga lesz-e csupán, vagy ennél jóval több, az ünnepek semmivel sem pótolható közös énekének mintája, fontos ihletője.

Múlt és jelen összefonódásának szép példáját teremtették meg a rendezők a lemez nyilvános bemutatójával. Március 15-én, az Óbudai Magyar Hajó- és Darugyár dísztermében ünnepi munkásgyűlésen szólaltatták meg a lemez egy-egy jellemző részletét. Az ünnepély résztvevői azokra a hajdani munkásokra, pesti polgárookra emlékeztek, akik 1844. augusztus 10-én itt, a hajógyári szigeten, egy „Széchenyi” nevű új gőzös vízrebocsátásánál először énekelték nyilvános népünnepélyen Erkel Ferenc Kölcsey versére komponált Himnuszát. Az egykori eseményről idézzük fel a korabeli krónikás beszámolóját:¹

„Végre ütött az óra s erőteljes diapasonokban kezde zengeni ama fölséges néphymnus, melyet Kölcseynek és Erkelünk egyesült lantjai teremtenek. Szent lelkesedés rezgő át a hallgatóságot az erősmellű férfi és csengő hangú énekesnők minden szavára, mely erélyezve az érczhangszerek teljes harmoniája által, valóságos nemzeti hymnusszá magasult. Három ízben álla be általános szünet és három ízben ismételteték a nemzet hymnusa.”

- Bejátszott lemezrészlet: A oldal 9-es track: 2'18" - Dohnányi Ernő Erkel Ferenc művének nagyzenekari hangszerelését, Kenessey Jenő kórusletétét a MRTV Gyermekkara, Énekkara, valamint a Magyar Állami Hangverszenyzenekar adta elő. Karigazgató Csányi László és Sapszon Ferenc, vezényelt: Ferencsik János.

A pillanat történelmi és a Honderű egykori újságírója különös éleslátással fogalmazta meg a hajdani Széchenyi-ünnep valódi jelentőségét. A Himnusz 1844. július 2-i nemzeti színházi ősbemutatóját követően ez volt ugyanis az az alkalom, amikor az összegyűlt sokaság háromszor is megismételt közös énekével magáénak ismerte el, mintegy nemzeti himnuszává avatta Erkel dallamát.

Erkel 34 éves ekkor. Komoly előtanulmányok, küzdelmes pályakezdő évek, tehetségét, szorgalmát bizonyító nagy sikerek állnak már mögötte. A szülővárosában Gyulán, majd Nagyváradon eltöltött gyermekévek után Pozsonyban és Kolozsvárott, a reformkori Magyarország szellemi központjaiban érett férfivá. 1835-ben került fel az ország fővárosába, ahol a Várszínházban működő Magyar Színjátszó Társaság karnagyaként rövid idő alatt Pest-Buda zenei életének egyik vezető egyéniségévé vált. Első operáját, az Egressy Béni szövegére komponált *Bátori Máriát* 1840. augusztus 8-án mutatta be a Pesti Magyar Színház. A bemutató előadás egyik aprónak tűnő mozzanatát szinte jelképesnek tekinthetjük: a Pesti Magyar Színházat Erkel első operájának bemutatóján hirdették először így a plakátok: „*Nemzeti Színház*”.

A kirobbanó sikert 1844. január 27-én a *Hunyadi László* bemutatója hozta meg a zeneszerző számára. A premier valóságos nemzeti tüntetés színhelyévé vált. A korabeli közönség egy emberként ünnepelte az Erkel opera megragadó szépségét és a történelmi

1 A korabeli Honderű szövegét idézi Legány Dezső lemezborítója.

keretbe ágyazott aktuális politikai mondanivaló üzenetét. Az előadást követően a Honderű zenekritikusa már így jelölte ki Erkel helyét a magyar művelődéstörténetben:

„Ha van a magyar zenének jövődjé, ha zeneművészetben magyar iskoláról valaha szó lehet, ... úgy annak megalapítását nagy részben Hunyadi László szerzőjének fogja köszönni nemzetünk.”²

Alig egy hónappal a Hunyadi bemutatója után, 1844. február 29-én, Bartay András, a Nemzeti Színház akkori igazgatója, pályázatot hirdetett Kölcsey Ferenc Himnuszának megzenésítésére. A bírálóbizottság 20 arany pályadíjat tűzött ki a május 1-ig benyújtott legjobb, énekkarra és zenekarra komponált zeneműre. Erkel Ferenc a pályázat titkos jellege miatt egy nemzeti színházi kottamásoló kéziratában küldte be munkáját, 12 másik pályázó társával együtt. Jelígeként Kölcsey idézetet választott: *„Itt az írás forgassátok, Érett ésszel józanon.”* A 8 tagú bírálóbizottságban, Vörösmarty Mihály és Szigligeti Ede mellett a korabeli pest-budai zenei élet jeles képviselői vettek részt. Egyhangú határozatukat 1844. június 16-án hozták nyilvánosságra, mely szerint a 20 arany jutalom Erkel Ferenc művét illeti, *„...mint a melly a mellett, hogy magyar jellemű, s a költemény szellemét leginkább megközelítő, a két főkívántságot is, t.i. a dallamegyszerűséget és hymnusi emelkedettséget legszerencsésebben megközelíté.”* (Honderű, 1844. június 22.)

Kölcsey 1823-ban írt nemzeti imájáról idézzük fel a lemez egyik legszebb irodalmi betétjét, Illyés Gyula Kölcsey című esszéjének részletét (1938).

- *Illusztráció: A lemezoldal, 5. track: 6'46" (Előadó: Koszta Gabriella)*

„Első szakasza még küzd a szavakkal; mint az imádkozó, aki lélekben Isten színe elé kerülve, megilletődik vállalkozása merészségétől, attól, akihez vágyódott. Egyszerre mindent kimond, azután zavarában szinte dadog. Bal sors akit régen tép, - Hozz rá víg esztendőt, - nemcsak bennem volt a hiba, hogy gyermekfővel a nehézkes inverzióból, az alanytól öt sornyira eltávolított tárgyi mellékmondatból sokáig csak a szavakat értettem, - az értelem keresése nélkül siklottam át rajtuk szomjasan és türelmetlenül a következő sorra, melynél nem a parancsoló felkiáltójel, nem is a zene miatt, hanem a megcáfolhatatlan, nyilvánvaló igazság, a kirobbanó értelem miatt kellett mindannyiszor tele tudóbból fennen kiáltanom: Megbűnhődte már e nép – A múltat s jövődőt!

A vers szólama ettől fogva egyenes. Ereje még az ünnepélyes széttekintésre is futja, a méltóságos szárnycsapású ívelésre. Őseinket felhozád – Kárpát szent bércére, - maga a költő, ha öntudatlanul is, emelkedéssel kezdi a táj és a történelem, a kétféle, »a tér és az idő« határolta haza ábrázolását. Mesterien váltogatja.

2 Idézi Legány Dezső lemezborítója.

Magasról kezd, szépen hullámszó siklórepüléssel szállni felénk, a jelenbe. A versnek a rím és a tiszta trocheusok mellett belsőbb, hatalmasabb üteme is van: a vonalvezetése. A lehelletnyi csönd és a zaj, a béke és a dörgő pusztulás oly eltanulhatatlan arányossággal váltakozik benne, akár egy szimfóniában. A mű tudatos nagy művész alkotása.” (Vö. Illyés Gyula: A Himnusz költője. – In: Nyugat, 1938. II. 77–81. o.)

Erkel Himnusza is az. Dallama, nyugodtan hullámszó széles ívű melodikájával, vers és zene találkozásának ritka nagy pillanata. Műve azért válhatott annyira eggyé Kölcsey versével, mert a maga sajátos eszközeivel a vers zeneiségét, sajátos gondolatrítmusát, himnikus szárnyalását teremti újjá. Hallatlanul izgalmas a két műalkotás intonációbeli rokonságának kapcsolata.

Az irodalomtörténeti kutatás már régen kimutatta – Lukácsy Sándor kísérő tanulmánya utal is rá –, hogy Kölcsey Himnuszába nem véletlenül került a kezdő- és záró versszak „tép – nép” keresztríme. Kölcsey kortársai a Rákóczi-nóta emlékezetes sorait, tiltott üzenetét hallhatták ki a sorok mögül: *„Jaj, régi szép magyar nép, Az ellenség téged miképp szaggat, tép.”* – Kölcsey üzenetét Erkel Ferenc is megértette, dallamával továbbadta.

A „Balsors akit régen tép” dallamsor zenei rokonairól, előzményeiről Petneki Jenő közelmúltban megjelent Himnusz-tanulmányában olvashatjuk:

„E zenei gondolatnak két zenei hátterét sejthetjük. Az egyik lehajló kvintú, a másik lehajlás nélküli. A lehajló kvintúbe belehalljuk a Haj Rákóczi, Bercsényi, Bezerédi dallamsorát éppúgy, mint a Ki, s ki népei vagytok, haja magyar népe gyermekdalt, amelyet Kodály Lengyel Lászlója emelt történelmi szimbólummá. A lehajlás nélküli kisebbik motívum a históriás énekek felé mutat: Katona vagyok én, ország őrizője, vagy Bujdosik Árgírus, vagy Amott kerekedik egy fekete felhő.”

(Vö. Petneki Jenő: A Himnusz néhány zenei kérdése. In: Ének-Zene Tanítása, 1979. 92. o.)

Nem kevesebbről van tehát szó, mint arról, hogy Erkel kivételes intuícióval, a stiláris eszközök zseniális megválogatásával teremtette meg a vers és dallam elválaszthatatlan egységét. A kérés és ima gesztusát kifejező korálszerű két első dallamsor után, még szerkezetileg is ott vált át a kuruc kori dallamemlékeket felidéző hősies verbunkos tematikára, ahol Kölcsey sorainak szintén nemzeti hagyományunknak ugyanez a rétege, a Rákóczi-kor kulturális öröksége volt az ihletője. S teszi Erkel mindezt olyan természetességgel, a dallamrészek összekapcsolásának olyan bámulatra méltó szervességével, amely egész múlt századi magyar műzenénkben egyedülálló remekművé avatja a Himnusz dallamát.

A Himnusz-pályázat történetének egyik sokat idézett és legtöbbet vitatott dokumentuma Gárdonyi Géza tollából való. 1910-ben Erkel születésének centenáriuma emlékkönyvet

adtak ki, amelyben az író, két évtizeddel korábbi emlékei alapján elmeséli, hogyan emlékezett vissza az idős Erkel a Szózat és Himnusz keletkezésére. Az Erkel-szakirodalom az egykorú tények és források alapján ma már egyértelműen bebizonyította, hogy a pályázat és a bemutató története, úgy, ahogy azt Gárdonyi Erkel szájába adta, legenda volt inkább, mint valóság. De mint minden legendának, úgy ennek is megkereshetjük a maga valóságot idéző, hitelt érdemlő motívumát. Gárdonyi Géza Erkel-anekdotájában Bartay András alakja jelenik meg a legplasztikusabban. Azé a Bartayé, akinek nemcsak a Himnusz, hanem egy évvel korábban 1843-ban, Egressy Szózatának a megszületését is köszönhetjük. Gárdonyi írásából érdemes felidéznünk, hogyan lelkesítette Bartay a pályázatról először távol maradni kívánó, vonakodó Erkelt:

„Nem érted és nem érzed, hogy ez a pályázat nem a nyomorult aranyaknak szól, hanem az örökkévalóságnak? Amelyik dalt megjutalmazták, azt meg is szentelik. Egy hét múlva milliók ajka zengi vissza. És az lesz a dalok dala, az örökkévaló, a halhatatlan, a szerzőjével együtt.”

(Vö. Gárdonyi Géza: A Szózat meg a Himnusz. – In: Erkel Ferencz Emlékkönyv, Budapest, 1910. 211–214. o.)

A valóságban ezek a szavak talán másképp hangzottak el, de a jelenet lényegén ez mit sem változtat. A Bartay mondatain átsütő lelkesedés filmszerű hitelességgel vetíti eléink a Nemzeti Színház első igazgatójának alakját. Róla ritkábban esik szó, pedig zene- és színháztörténetünknek egyik kiváló, jellegzetes személyisége. A szürke eminenciások fajtájából való. A háttérből irányít: nemzeti színházi posztjáról különös érzékenységgel értette meg és közvetítette az idők szavát. 1843–44-ben nagyszabású színházi tervei mellett az osztrák császárhimnuszt helyettesítő nemzeti himnusz dallam kérdése foglalkoztatta. Az igényt az élet fogalmazta meg, de Bartay érdeme, hogy a megfogalmazott felismerésből gyakorlati tett, Szózat-pályázat, Himnusz-pályázat született.

Rendkívül jellemző Bartay szövegválasztása. A nemzeti himnusz ihletőjeként nem csatadalt, királyhimnuszt, vagy az ország szépségét magasztaló lírai verset választott, hanem a haza, nemzet, történelem sorskérdéseit látnoki módon megjelenítő remekműveket. Elsőként Vörösmarty Szózatát. 1843. január 26-án kelt pályázatának szövege szerint 70 arany pályadíjat ajánlott „a legjobb népmelódiáért Vörösmarty Mihál koszorús költőnk halhatatlan Szózatára, ének és zenekarra téve.”

A Nemzeti Színház igazgatóságához április elejéig 22 pályaművet nyújtottak be. A bírálóbizottság – tagjai között Erkel, Mosonyival, Vörösmartyval és Szigligetivel – három művet talált méltónak arra, hogy május 10-én a Nemzeti Színházban nyilvánosan felhangozzék. Az ősbemutatót óriási érdeklődés előzte meg, bizonyítván, hogy a nemzeti dallamok sorsa immár az országos közügyek rangjára emelkedett. A Regélő Pesti Divatlap így számolt be a pályaművek fogadtatásáról:

„Előbb a »Ki mer, nyer« jeligés melódia adatott, és sehogy sem tetszett. Utána nyomban a ... »minden ember legyen ember és magyar« jelmondatú, s alig énekeltek el négy sort, a közönség zajos tapsra tört ki újra és újra. ... Végezetül jött a 3. pályamű, nem sok sikerrel. A nyertes zene szerzője Egressy Béni.”

- *Bejátszott részlet: B oldal, 7-es track: 2'05" - Ádám Jenő Egressy Béni Szózat-feldolgozását a Magyar Néphadsereg Művészegyüttesének Férfikara, valamint a MRTV Férfikara szólaltatta meg Ferencsik János vezényletével.*

A Szózat 29 éves zeneszerzője a pályázat időpontjában már a kor legnépszerűbb népies műdalszerzőinek egyike, Erkel munkatársa, szövegkönyvírója. De bármihez nyúl – hihetetlen termékenységgel dalokat komponál, színműveket fordít, vagy népszínműveket ír – minden munkáján ott érződik félreismerhetetlen tehetsége.

A Szózat dallama a kor hangszeres verbunkos stílusának hatása alatt keletkezett: nehezen énekelhetőségét már a bemutatót követően felrótták a zenekritikusok. Nagy hangterjedelmű, hazafias pátosszal telített melodikája, élesen tagolt dallamsoraival, gazdag ritmikájával, mégis, nagy tömegek tudatában vált igen hamar Vörösmarty Szózatának nagyhatású közvetítőjévé.

Már pár héttel a bemutató után a pozsonyi színpadon éneklük, s jellemző módon nem csak a színpadról. A lelkesült országgyűlési fiatalság a záró sorokat már a színészekkel együtt énekelte. 1845 után a Szózat és a Himnusz már gyakran egymás szomszédságában hangzik fel, s hatásuk a kortárs Verdi-dallamok történelmi szerepére emlékeztet. A forradalom és a szabadságharc napjaiban már szinte tömegdallá válnak, s bárhol hangzanak is föl, mindenütt a nemzeti összefogás zenei szimbólumai. Egressy Szózata 1848 márciusában egy magyar vándorszínész társulattal még Párizsba is eljutott, ahol a forrongó francia nép egyenesen a magyarság Marseillaise-eként ünnepelte.

A szabadságharc bukása után az elnémítás esztendői következtek. Az önkényuralom korában nemzeti dallamaink megszólaltatása büntetendő, rebellis cselekedetnek számított. 1854-től még császári parancs is utasított a császárhimnusz kötelező, állami himnuszként való bevezetésére. A spontán nemzeti összejöveteleken nem sok sikerrel. Ahogy 1859-ben a Habsburg-birodalom elvesztette Lombardiát, hatalma érezhetően meggyengült, a Szózat és a Himnusz ismét elfoglalta méltó helyét a magyarországi ünnepségeken. A kiegyezést követően ugyan többször megkísérelték „semlegesítésüket”, pályázatokat hirdettek a kiegyezés szellemét tükröző magyar királyhimnusz komponálására, a legfelsőbb óhaj azonban csak alkalmi „perc”-művecskéket eredményezett.

A Szózat és a Himnusz 19. századi története nem lenne teljes, ha nem említenénk meg, hogy a két dallamot egy-egy művében Liszt Ferenc is feldolgozta. „Szózat és magyar Hymnusz” című zongorafantáziáját 1870 körül komponálta, majd 1873 elején megszületett a

mű nagyzenekari változata is. A lemezen hallható zenekari Szózat-feldolgozás e Liszt-mű kivágata.

Befejezésül a Liszt-zongorafantázia kódáját idézzük fel, amelyben Egressy és Erkel dallamát – összefoglalásul és a mű megkoronázásául – Liszt egyetlen formarészben egyesítette: a két dallam összetartozásának megrendítő zenei szimbólumaként.

- *Bejátszás: Liszt Ferenc: Szózat és magyar Hymnusz. Kóda. Előadta rádiófelvételtől Szelecsényi Norbert zongorán.*